

**XIX. YY. KAZAK TÜRKLERİNİN AYDINI ÇOKAN VELİHANOV
HAYATI VE ESERLERİ**
**THE LIFE AND WORK OF THE KAZAKH TURK INTELLECTUAL OF
THE 19TH CENTURY CHOKAN VELIKHANOV**

Leyla DERVİŞ*
Khalida DEVRİSHEVA**

Öz

Kazak Türklerinin ilk bilim adamlarından biri olan Çokan Velihanov (1835-1865), Kazak Türk halkının tarihinde mümtaz bir yere sahiptir. Çokan Velihanov, XIX. yüzyılın en seçkin aydını, araştırmacısı, bilim adamı, tarihçi ve Türk düşünürüdür. Çağdaş Kazak tarihçiliğinin babası sayılmaktadır. Ömrü kısa süren Velihanov, hayatını son nefesine kadar Kazak tarihini, edebiyatını, etnografyasını, coğrafyasını ve ülkesinin manevi zenginliklerini incelemeye adanmıştı. Bütün gücünü bilim adına sarf eden Velihanov, bu alanda büyük başarılar sağlamıştı. Türk dünyasında Velihanov'un ismi duyulsa da, yaşadığı hayat, yaptığı hizmet ve çalışmaları maalesef henüz tam olarak değerlendirilememiştir. Çalışmamızda Kazak Türk halkının yetiştirdiği büyük bilim adamı, ressam, yazar ve mütercim Çokan Velihanov'un hayatı ve kaleme aldığı eserleri hakkında bilgi verilecek ve Türk Dünyasındaki yeri aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Çokan Velihanov, Orta Asya, Kazak, Rus Çarlığı .

Abstract

One of the first Kazakh Turks scientists Chokhan Velikhanov (1835-1865) has a distinguished place in the history of Turkish people. Chokhan Velikhanov is the most distinguished Turkish intellectual, researcher, scientist, historian and thinker of the 19th century and is considered the father of modern Kazakh historiography. Chokhan Velikhanov devoted his short life, until the last breath, to the study of Kazakh history, literature, ethnography, geography and the spiritual values of the country. The famous sage, who dedicated himself to science, had great success in this field. Although the name of Velikhanov is, to a certain degree, familiar to the Turkish scientific world, his life, his works and his studies, unfortunately, have not been fully evaluated yet. This article provides information on the life and work of the great Kazakh scholar, artist, writer and interpreter, nurtured by the Kazakh Turks, and attempts to elucidate the place of Chokhan Velikhanov in the Turkish world.

Keywords

Chokhan Velikhanov, Central Asia, Kazakh, Russian Empire.

* Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Antalya, devriseva@hotmail.com

** Dr., halidadevrih@yandex.ru

GİRİŞ

Velihanov'un hayatı boyunca en başta gelen amacı, Kazak halkını Rus medeniyetine yakınlaştırmaya çalışmak olmuştur. Velihanov, bozkırda halkının yaşadığı toprakları istila eden Ruslarla eşit haklara sahip olmasının ve kurtuluşunun ancak iyi bir eğitimle sağlanabileceğine inanıyordu (Ayan 2008: 125). O, daima Kazak halkının Avrupa kültürünü yakalaması için çaba yoğun göstermiş ve bu gayesi uğrunda büyük hizmetler etmiştir (Koç 2010: 372). Böyle yüce milli bir amacı gerçekleştirmek için birçok bilimsel çalışma yapan Velihanov, Kazak, Rus ve dünya tarihinde onurlu bir yere sahip olmuştur.

Onu müstesna bir kişilik olarak kabul eden Rus ve Avrupa şarkiyatçıları, Velihanov'dan Türk halklarının kaderini değiştirecek önemli keşifler beklemişlerdir (Veselovskiy 1904: 1). Rus Şarkiyatçısı V. Veselovskiy, çok üzülen onun hakkında: "*Kırgız Hanlarının torunu Çokan Çingisoviç Velihanov, şarkiyatçılığın üzerinden parlak bir meteor gibi uçtu geçti*" diye övgü dolu sözler söylemiştir (Şalğınbay 2009: 137). Rus coğrafyacısı P. Semenov Tiyen-Şanlı ise: "*Çokan, doğu tarihini daha da derinlere götürmüştür*" diyerek yaptığı bilimsel çalışmaların önemine değinmiştir (Akayev 2003: 145).

Velihanov'un kısa ancak o kadarda anlamlı hayatı boyunca yaptığı araştırma ve çalışmalar günümüze kadar önemini yitirmemiştir. Bundan dolayı, Kazak bozkırının evladı Çokan Velihanov'un bıraktığı bilimsel ve kültürel mirası daha çok incelememiz ve yeniden Türk ve tüm bilim dünyasına tanıtmamız gerekmektedir.

Velihanov'un Çocukluk ve Okul Yılları

Çokan Velihanov, aristokrat bir aileye mensuptur. Kazak Türklerinin ünlü hanlarından Abılay'ın üçüncü kuşaktan torunudur. Abılay Han vefat ettikten sonra oğlu Veli, Orta Cüz Kazaklarının son hanı olmuştur. Veli Han, eğitim ve kültür sahibiydi. Genç yıllarında Omsk şehrinde Sibiry Kossak Askeri okulunu bitirip, Orta Orda Kazaklarının yönetim idaresinde farklı önemli görevlerde bulunmuştur. Rus Çarlığı ordusunda albay rütbesine kadar yükselip, yaptığı hizmetlerinden dolayı soyluluk derecesini almayı hak etmiştir. 1835 yılının Kasım ayında, Veli Hanın, dünyaya gelen ilk erkek çocuğuna Çokan adı verilmiştir (Majitov 2009: 12).

Gerçek adı Muhammet Hanafiya olan Çokan (bu takma adı ona annesi vermiştir), Amankaray kasabasında dünyaya gelmiştir. Çocukluk yıllarında onun üzerinde etkili olan büyükannesini Ayğanım, Rus yöneticiler, tüccarlar ve şarkiyatçılarla güçlü ilişkiler kurup bu ilişkiler sayesinde yerel idareye yaşadığı bölgede Avrupai tarzda binalar inşa ettirtmiştir. Yenilikçi düşüncelere açık olan Ayğanım, Velihanov'un fikir dünyasının gelişmesinde etkili olan ilk kişidir (Velihanov 1984-1985: 17-19).

Velihanov'un çocukluğu Kuşmurun bölgesinde geçmiştir. İlk eğitimini bu bölgede almıştır. Babasının açtığı ve yönettiği köy okulunda Arapça okuma-yazmayı, doğu dillerini, matematik, coğrafya, tarih ve karakalem ile resim yapmayı öğrenmiştir. Çok küçük yaştan itibaren onu başka çocuklardan ayıran en büyük özellik, iç dünyasının zengin olması ve bilime olan sonsuz ilgisiydi. Bunun dışında doğa ile iç içe büyüyen çocuk, sözlü halk edebiyatına büyük ilgi ve hayranlık duymuştu. Bozkırda gelip geçen bütün iyi bestecileri dinler kâğıda geçirirdi ve sonradan ailesine okurdu. Ayrıca, çocukluğunun unutulmayan hatıraları, babasının köyüne devamlı gelen misafirlere aittir. Onların arasında, bilim adamları, jeolog, coğrafyacı, mühendis, ressam, topograf, şarkiyatçı ve ileri görüşlü kişiler yer almıştır. Çoğu zaman Rusya'dan gelen

bu aydınların konuştukları ve öğrettikleri şeylerin, küçük Velihanov'un üzerinde yarattıkları etki sonsuzdu. Onların tesirinde kalan Velihanov, zamanla bilime olan merakını ve sevgisini daha da arttırmıştır (Besembiyev 1965: 220-221).

1847 yılında, on iki yaşını dolduran Velihanov, Omsk şehrinde açılan askeri akademide eğitimine devam etmiştir. Bu askeri okul iki gruba ayrılıyordu. Bunların birincisi, "birlik" olarak adlandırılmaktaydı. Okulun bu grubunu, yalnızca durumu iyi olan ailelerin çocukları teşkil etmekteydi. "Bölük" denilen diğer grupta, sıradan Rus ve Kazak çocukları yer almaktaydı. Birlik öğrencilerinin seviyesi çok iyiydi (Strelkova 1983: 34).

Bu sınıflardaki derslere K. Gutkovskiy, N. Kostiletskiy ve P. Gonsevskiy gibi çok vasıflı ve bilgili hocalar girmektedir. Ayrıca bu grubun öğrencileri çok iyi imkânlar ile donatılmıştı. Ancak genç Velihanov soylu han ailesinden gelmesine rağmen, ikinci "bölük" denilen sınıfa sevk edilmiştir (Velihanov 1984-1985: 25). Bu durum Rus Çarlığı'nın, Kazak halkını ve onun başında duran soylu beylerini önemsemediklerini göstermektedir.

Okula gelen genç Velihanov, iki senede buranın en sevilen öğrencisi konumuna yükselmiştir. Bilimde büyük adımlar atarak, buranın seçkin öğrencilerinin arasında kendi yerini almıştır. Sibiry'a'nın en iyi eğitim kurumlarından biri olarak kabul edilen bu okuldan meşhur seyyah G. Potanin, Rus cemiyetinin bilinen isimlerden N. Yadrinsev ve Rus bilim adamı A. Annenskiy mezun olmuştur. Velihanov, okul yılları sırasında G. Potanin ile dost olarak, ömrünün sonuna kadar onunla olan ilişkisini devam ettirmiştir (Özdemir 2007: 20).

G. Potanin, Velihanov'un hayatında ayrı bir yere sahip olduğunu hep dile getirmiştir. Onun keskin zekâsı, arkadaşlarının ve öğretmenlerinin özel ilgisini çekmiş ve bazı ayrıcalıklar kazanmıştır. Bundan dolayı akademideki okul kütüphanesinden istediği vakit kitap kullanmasına izin verilmiştir. Okulda ilgisini çeken derslerin arasında tarih, coğrafya ve doğu filolojisinde büyük başarılar gösterip, hocaların sonsuz saygı ve sevgisini kazanmıştır (Strelkova 1983: 34-37). Ancak bununla yetinmeyen Çokan, çok iyi dil eğitimi de almıştır. Çocukluğunda Arapça ve Çağatay Türkçesi, okul sırasında ise Türkistan'da konuşulan tüm Türk lehçelerine hâkim hale gelmiştir. Dile çok kabiliyetli ve meraklı olması sebebiyle Fransızca ve Almanca'yı da öğrenmişti. Hocalarından Gonsevski'nin özel ilgisine mazhar olmuş, onun zengin şahsi kütüphanesinden faydalanmıştır. Bu sayede Batı Klasiklerini okumak fırsatını da yakalamıştır (Şimşir 2008: 149). Sergilediği yüksek kabiliyeti, öğretmenlerinin ona geleceğin parlak bilim adamı gözüyle bakmalarına neden olmuştur (Aldajumanov 2010: 528).

Velihanov'un üzerinde, K. Gutkovskiy ve N. Çernişevskiy adlı öğretmenlerinin büyük emek ve etkisinin olduğunu söyleyebiliriz (Majitov 2009: 13). Bunun dışında Rus demokrasi aydınları, şarkiyatçı N. Kostiletskiy, sürgünde bulunan bilim adamı P. Gonsevskiy ve edebiyatçı V. Lobodovskiy'nin, Velihanov'un Rus Çarlığı hakkındaki yeni düşünce ve fikirlerinin gelişmesinde büyük tesirleri olmuştu (Velihanov 1984-1985: 28). Rus şarkiyatçı Semenov Tyyan-Şanskiy, Velihanov'un hayatı ve çalışmalarında üzerinde yaptığı etkibakımından ayrı bir yere ve öneme sahip olmuştur. 1853 yılında askeri akademiye başarılı bir şekilde bitirip, Sibiry'a Rus-Kazak Süvari Alay'ında borazanbaşı olmuş ve ilk görevini karargâhta yapmıştır (Margulan 1998: 29).

Velihanov'un Faaliyetleri ve Eserleri

Velihanov, Ruslar içinde kendi başına yetişen başarılı bir Türk olarak okulu bitirdikten sonra, Türkçe, Rusça, Farsça, Almanca ve Fransızcasını geliştirmiş ve müsteşriklerin Şarka ait neşriyatına ilgini yoğunlaştırmıştır (Togan 1981: 544). Genç Velihanov, asıl toplumsal, tarihi ve edebi eserler üzerine çalışmalarına okulunu bitirmesi ile başlamıştır. Çokan Velihanov, resmi olarak Sibiry'a Kazak ordusunun 6. Süvari Albayı'na subay olarak tayin edilmişti. Öncelikle

Sibirya Genel Valisinin, bir yıl sonra ise general G. Gasfort'un emir subayı olmuştur. Yargıçlık işleriyle birlikte Batı Sibirya tarihçiliği görevini de yapmaya başlamıştı. Bu sayede Omsk şehri arşivinde Asya'daki Rus sömürgecilik siyasetini anlatan belgelere de ulaşma imkânı bulmuştur. 1855 yılında genel vali Gasfort'la birlikte Kazakistan'ın güneybatı bölgesine, Jetisu'ya gitmiştir. Bu seyahatte o Kazak Ağız edebiyatı örneklerini, Kazak tarihi ve etnografyasıyla ilgili materyalleri toplayarak geri dönmüştür (Shaldabekova 2014: 3).

1856 yılında ise Issık-Köl seyahatine katılmış (Margulan 1998: 33) ve ilk seyahatlerinin bilimsel neticeleri Velihanov'un "Issık-Köl Seyahati Günlüğü", "Kırgızlar Hakkında Yazmalar" adlı çalışmalarında verilmiştir. Bu seyahatlerinde Velihanov, Kırgız tarihinin meseleleri, özellikle de, Kırgızların Yenisey vadisini, Pamir ve Altay dağlarını bir dönemde nasıl mekân tuttıkları konusunda çalışmalar yapmıştır (Shaldabekova 2014: 9).

Türk destanları, Velihanov için büyük ilham kaynakları olmuştur. Kırgız halkının meşhur "Manas" destanının bir kısmını kaydetmiş bir kısmını da Rus diline çevirmişti (Besembiyev 1965: 4). "Manas Destanı" ile ilgili yapmış olduğu değerlendirmeler, Avrupalıların ve Rusların dikkatini bu destanın üzerine çekmesine zemin hazırlamıştır (Akayev 2003: 179). Velihanov, Kırgızların mitleri, masalları ve efsanelerinin Manas destanında bir araya gelerek özetlendiğinin altını çizmiştir. Bununla birlikte Manas destanını, Kırgızların hayat tarzı, millî kişilikleri, otacılık özellikleri, uluslararası ilişkiler hakkındaki bilgilerin bir araya getirildiği, toplandığı bir ansiklopedi olarak da değerlendirmiştir. O, "Manas bozkır insanının İlyada'sıdır" der (Koç 2010: 372). Buna benzer Kazak halkının kahramanlık destanlarını da derinden araştırıp, sıkça dile getirmiştir. Edige, Er Kökşe, Orak, Mamay, Şora gibi Noğay Ordası dönemlerindeki şahıslar hakkındaki cırların değerli yönlerini ortaya çıkarmıştır. Bu eserler, Velihanov'un folklor araştırmaları üzerine yazılan eserleri arasında en önemli olanlarıdır (Veselovskiy 1904: 265-273).

1856-1857 yıllarında bugünkü Kırgızistan ve Batı Çin topraklarına bir seyahat gerçekleştirmiştir. Onun "Issık-Köl Seyahati Günlüğü", "Çin İmparatorluğu'nun Batı İli ile Gulca Şehri", "Kırgızlar Hakkında Yazmalar", adlı çalışmaları bu seyahatin neticesinde yazılmıştır. Bu tür coğrafi, tarihi, etnografik incelemeleri sonucunda o Rusya bilim adamları arasında tanınmıştır. 1857 yılında yirmi yaşını henüz geçmediği bir dönemde Rus Coğrafya Derneğinin tam üyeliğine seçilmiştir (Majitov 2009: 14).

1858-1859 yılları arasında, daha çok genç yaşında iken kendi arzusu ile Rus Çarlığı tarafından Doğu Türkistan'a gönderilmiştir. Bildiğimiz gibi Marko Polo ve Goes'un seyahatlarından sonra Doğu Türkistan'a giden ilk yabancı bilim adamı Velihanov olmuştur. Bölgeye giden Velihanov, günlüğünde çok ayrıntılı bir şekilde Tanrı Dağlarının coğrafi yapısını, Issık-Köl, Narın, Arpi, At Başı bölgelerinin tasvirini vermektedir (Aldajumanov 2010: 530).

Velihanov'un, yaptığı Kaşgar seyahati büyük zorluk ve tehlike içinde geçmesine rağmen başarı ile sonuçlanmıştır (Besembiyev 1965: 225-227). Toplayabildiği bilgileri, döndükten sonra, "Cungarya Tasvirleri", "Tan-lu, Altışehir Ülkesinin Vaziyeti" başlığı ile 1861 de Rus Coğrafya Cemiyeti "Zapiski"lerinde yayımlanmıştır. Eseri, o zamanki ilim âlemi için bir keşif mahiyetinde idi (Togan 1981: 544). Dört şehir diye Aksu, Uçturfan, Jarkent, Hotan şehirleri kastedilmektedir. Henüz tanınmayan bu şehirlerin ekonomik ve siyasi yapısı, halkların tarihi ve etnografisi, coğrafyası hakkında esaslı bilgiler yer almaktadır. Velihanov, bu geziden Kaşgar'ı ilk defa araştıran, büyük ve yeni gözlemler yapan bir bilim adamı sıfatıyla döner. Bu, Türkistan tarihiyle ilgili yazılan ilk eserdir. Eser Rusya ve diğer ülkelerde kısa sürede ün yapmıştır. 1965 yılında Londra'da "Ruslar Orta Asya'da" adıyla İngilizce olarak yayımlanmıştır. Orta Asya ve Doğu Türkistan'ı araştıran birçok araştırmacı bu eserden yararlanmıştır. Velihanov'un bazı eserleri daha sonra Fransızca ve Almancaya da çevrilmiştir (Koç 2010: 368).

Bundan sonra "Russkaya Entsiklopediya"ya büyük babası Abılay Han hakkında makale yazmıştır. "Kazaklarda Şamanizm", "Kazakların Silahları", "Kazak Mahkeme (yargu)lerin Islahı", "Başkurt Kahramanı Şunabatır", "Kırgızların Manas Destanı"nın tercümelere ve metni (Köke-Tayın Yuğ Merasimi), "Edüğe Destanı"nın Tercümelere ve Metni (Togan 1981: 544), "Tenri", "Kazak Şaman İlahları", "Uluyüz Kazaklarının Efsane ve Rivayetleri", "Kazak Şeceresi", "Kazak Yaylaları" ve "Kaşgar Seyahatinin Marşutu" başlıklı seyahat raporları neşredilmiştir (Majitov 2009: 477-499).

Velihanov'un Kazak halkının etnografyası ile ilgili çalışmalarına gelince: "Kırgızlarda Şamanizm Kalıntıları", "Bozkırdaki Müslümanlık Hakkında", "Tarım Hakkında", "Keçe Çadır", "Kırgız-Kaysak Türbeleri ve Genel Heykeller Hakkında", "Kırgızların Eski Dönemlerdeki Silahı ve Askeri Teçhizatları", "Kırgızların Göçleri Hakkında" makaleler yazmıştır (Velihanov 1984-1985: 104-19). Velihanov, Kazak halkının manevi ve maddi kültürüne, dini görüşlerinin şekillenmesine, Kazak bozkırında İslam dininin yayılmasına çok ilgi duymuştur. Bilim adamı olarak, insanların dini inançlarının, tabiatın gücünün insan üzerindeki hâkimiyetinin etkisiyle, insanın güçsüzlüğünden ortaya çıktığını kanıtlamaya çalışmaktadır. Ayrıca yukarıda sıraladığımız çalışmalarında Velihanov, XIX. yüzyıldaki Kazak konargöçerliğinin özelliklerine özel olarak değinmiştir (Shaldabekova 2014: 6).

Velihanov, edebiyat teorileri uzmanlığı ile de tanınmıştır. Onun, "Kazak Halk Nazmı Türleri Hakkında" isimli araştırmasında, nazım türlerinin tasnifini yapmıştır. Bunun yanı sıra, bu eserinde circılık geleneği ile ilgili bilgi de vermiştir. Bu eserde yaratıcılık sanatı ile ilgili birçok fikir ileri sürmüştür. Velihanov'un, şair Orınbay' a yönelttiği eleştirilerinden, onun bir edebiyat eleştirmeni olduğu da fark edilmektedir (Koç 2010: 372).

Tehlikeli seyahat esnasında karşılaştığı zor hava şartları, üzerinde taşıdığı sorumluluğun doğurduğu stres ve geçirdiği zorluklar, Velihanov'un sağlığını ciddi bir şekilde etkilemiştir. Buna rağmen, 1860 yılında Rus Askeri Bakanlığının aniden çağrısı üzerine, genç araştırmacı St. Petersburg'a gitmiştir. Bir seneye yakın zamanı St. Petersburg'ta geçiren Velihanov, sırayla birkaç makamda görevlerde bulunmuştur. Askeri Personel genel müdürlüğü askeri ve bilimsel komitesinde, Asya departmanında Rus coğrafya derneğinde çalışarak, Petersburg Üniversitesi'nde ders görmüştür (Aldajumanov 2010: 530-531).

Ancak uzun ve çetin seyahatler Velihanov'un sağlığını olumsuz etkilemişti. St. Petersburg'dan ülkeye dönen Velihanov, kendi halkının ezildiğini ve çile çektiklerini görüp, 1862 yılındaki seçime katılıp Atbasar ilçesinin kıdemli sultanı olmaya niyetlenmişti. O bu konuda dostu Dostoyevski'ye "Vatandaşlarıma faydam dokunsun diye kıdemli sultan olmak istedim. Onları bürokratlardan, Kazak zenginlerinden korumak istedim. Bundaki öncelikli beklentim benim aracılığım ile hemşerilerime okumuş ağa sultanın faydalı olduğunu göstermekti" şeklinde yazar. Ancak o bu amacına ulaşamaz ve ağa sultanlığa vasıl olamaz (Shaldabekova 2014: 4).

Velihanov, 1864 yılında General Çernyayev'in daveti üzerine Evliya-Ata'ya gelip, onun yanında bir süre askeri hizmet etmiştir. Fakat Rus Çarlığın generalinin yerli halka yaptığı haksızlık ve eziyetleri görüp, onun yanından ayrılmıştır. Ardından Verny şehrine gelip, sonrasında Tezek Töre'nin köyüne gitmiştir (Besembiyev 1965: 233-234). Burada bir uzak akrabası ile evlenip yerleşmiştir. Hayatına burada devam ederken önceki akciğer hastalığı tekrar baş gösteren Velihanov, 1865 yılının Nisan ayında vefat etmiştir. Büyük Türk âlimi Velihanov'un naaşı Altınemel Dağı'nın eteklerindeki Köşen Toğan denilen yerde defnedilmiştir (Velihanov 1984-1985: 89).

SONUÇ

Genç yaşta hayata veda eden Velihanov'un, kısa süren ömründe yalnızca Kazak halkına değil, tüm Türk dünyasına yaptığı hizmetleri paha biçilemez değerdedir. Her anını bilim adına adayan Velihanov'un hayatı, Kazakların üzerinde gerçekleşen zor Rus sömürgecilik sürecinde geçmiştir. Dönemin zorluklarına rağmen, Kazak ve Ruslar arasındaki köprülerin dostça kurulması için içten çaba harcamıştır. Rus eğitimi görmesine ve Rusça yazmasına rağmen, milli duyguları çok güçlü olan Velihanov kendi halkı için daima endişe ve sevgi beslemiştir. Çocukluğundan beri yaşadığı bozkırlara hayran olan Velihanov, ileride Orta Asya ve civar bölgelerinde yaşayan halklarının etnografik, coğrafi ve folklorik zenginlikleri konusunda çok önemli bilgiler neşretmiştir. Ayrıca yaptığı bilimsel araştırma ve çalışmalarında Kazak ve Türk halklarının manevi, maddi, sosyal ve kültürel değerlerini en ince ayrıntılarıyla incelemiştir. Onların değeri günümüzde de önemini kat kat artmaktadır. Velihanov'un yaptığı kapsamlı çalışmalar, Türk dünyası ile ilgilenen tüm bilim adamlarının ilgisini daima çekmektedir. Kazakların ulu oğlu Velihanov'un çalışma ve eserleri tüm derinlik ve yönleriyle Türk dünyasına tanıtılmalıdır. Onun çalışmaları Türk tarihi ve kültürü açısından oldukça önemli bir hazinedir ve gelecek nesillere ulaştırılması bizim en büyük vazifelerimizdendir.

KAYNAKÇA

- AKAYEV, A., (2002). Kırgızskaya Gosudarstvennost i Narodny Epos "Manas", Bişkek: Uçkun.
- AKAYEV, A., (2003). *Kırgız Devlet Geleneği ve Manas*, İstanbul: Da Yay.
- ALDAJUMANOV, K., (2010). *İstoriya Kazahstana (S Drevneyşih Vremen do Naşih Dney)*, C. III, Almatı: Atamura,.
- AYAN, E., (2008). "İbray Altınşarin ve Nikolay İvanoviç İlminsi'nin Kazak Eğitim Sistemine Etkileri", *Turkish Studies, International Periodical Fort he Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/7, s. 125-135.
- BESEMBİYEV, K., (1965). *Velikiye Uçennıye Sredney Azii i Kazahstana (XVIII-XIX v.v)*, Almatı: Kazahstan.
- KOÇ, K., (2010). "İlk Kazak Bilim Adamı Velihanov (1835-1865)", *Kültür Evreni*, Sayı: 5, ss. 365-374.
- KÖMEKOV, B., (1985). *Ualihanov Şokan*, Almatı: Jazuşı.
- MAJİTOV, S., (2009). *Çokan Valihanov. İzbrannıye Proizvedeniya*, Almatı: Arıs.
- MARGULAN, A., (1998). *Çokan Valihanov, İzbrannıye Proizvedeniya*, Alma-Ata: Kazahskoyr Gosudarstvennoye İzdatelstvo.
- ÖZDEMİR, E., (2007). *20. Yüzyılın Başlarında Kazakistan'da Fikir Hareketleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- SHALDABEKOVA, A., (2014). *Çokan (Muhamed Hanafiya) Valihanov-19. Asrın Türk Bilgesi*, Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür başkenti Ajansı (TDKB) Eskişehir, ss. 313-324, (<http://bilgelerzirvesi.org>).
- STRELKOVA, İ., (1983). *Jizn Zameçatelnih Lüdey*, Moskva: Molodaya Gvardiya.
- ŞALĞINBAY, J., (2009). *Kazahstan v Zarubejnih İstoçnikah*, Almatı: Kiyev.
- ŞİMŞİR, N., (2008). *Kazak Tarihi ve Kültürü Araştırmaları*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- VELİHANOV, Ç., (1984-1985). *Sobraniye Soçineniy*, C. I-V, Almatı, Kazak Sovet Ensiklopediyasının Bas Redaksiyası.
- VESELOVSKİY, N., (1904). *Soçineniya Çokana Çingisoviça Valihanova*, Zapiski İmperatorskago Russkago Obşestva po Otdeleniyu Etnografii, C. XXIX, St. Petersburg.
- ZEKİ VELİDİ TOGAN, A., (1981). *Bugünkü Türk İli ve Yakın Tarihi*, C. I, 2. Baskı, İstanbul: Enderun Yayınları.